

О. М. Головня,
к. е. н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної
діяльності, Вінницький національний аграрний університет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ДЖЕРЕЛА РОЗБУДОВИ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена актуальним питанням трансформації української системи освіти відповідно до європейського освітнього середовища на основі засад гуманізації. Зазначене слугує фундаментом для побудови конкурентоспроможної національної економіки. В центрі уваги всіх освітніх перетворень стоїть особистість з її потребами щодо самовдосконалення.

The article is devoted the pressing questions of transformation of the Ukrainian system of education to the European educational environment on the basis of principles of humanizing. The marked serves as foundation for the construction of competitive national economy. In a spotlight all educational transformations personality stands with its necessities in relation to self-perfection.

Ключові слова: освітній простір, гуманітарна політика, науково-технічні роботи, інтелектуальний потенціал, трансформація освіти.
Keywords: educational space, humanitarian policy, scientific and technical works, intellectual potential, transformation of education.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ

Сьогодні визначальним є формування світоглядних гуманітарних позицій української нації. Відбувається процес формування нових орієнтирів, переосмислення історії, відпрацьовуються й осмислюються наукові, культурні надбання минулого і сучасного. Це непрості процеси, які потребують сукупної прогресивної думки і дії. В даному напрямі важливо налагодити ефективну взаємодію освіти, органів влади та місцевого самоврядування з питань формування основних засад новітньої освітньої політики. Слід зазначити, що ідея гуманізації не є принципово новою для системи освіти, однак у сучасній системі освіти гуманізація має охоплювати значно ширші аспекти освітнього процесу. В умовах транзитивної економіки та підвищення ролі нових технологій у виробництві освіта є необхідною умовою та основним способом перетворення людського потенціалу в якісний людський капітал. Освіта, що відповідає запитам суспільства та ринку праці, відіграє потужну роль у гуманітарному розвитку, оскільки дає право сформувати у кожної людини хист швидко адаптуватися до сучасних соці-

ально-економічних реалій та забезпечувати собі гідну якість життя.

Орієнтація на людину, фундаментальні цінності, демократизацію освіти — ось ті засади, на яких має базуватись освіта, адже особистість має бути змістом і центральною метою системи освіти. Тобто у гуманітарному просторі на перше місце має бути поставлена людина.

Аналіз останніх публікацій і результатів досліджень з цієї тематики свідчить про те, що у вітчизняну теорію і практику вже прийшло розуміння необхідності формування новітніх основ освітньої політики. Зокрема, питання освітнього простору з точки зору її основних суб'єктів порушуються в працях М.В. Кісіля, К.А. Крутія, Н.М. Рибки, В.А. Ортинського. Питання освіти особистості в сучасній цивілізації досліджує В.Г. Кремень. Визначення ролі вищої освіти в європейському освітньому просторі знаходимо в працях С.М. Ніколаєнка та Т.В. Фінікова.

МЕТА

Разом з тим, деякі концептуальні питання соціально-економічних джерел розбудови освітнього простору потребують подальшого опрацюван-

ня. Це, зокрема, посилення наукової складової в системі сучасної освіти.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

За останні роки наша держава зробила рішучі кроки в напрямі модернізації та входження до Європейського освітнього простору. Це і приєднання України до Болонського процесу, діяльне залучення системи освіти до розробки і втілення особистісно орієнтованої освітньої парадигми та здійснення компетентісно орієнтованого підходу у навчально-виховний процес, моделювання компетентного випускника. Значні зміни відбуваються і в напрямі створення національної системи оцінювання навчальних досягнень, запровадження зовнішнього незалежного тестування випускників загальноосвітніх навчальних закладів. Крім того, з часу приєднання України до Болонського процесу Міністерство освіти і науки України ініціювало питання щодо формування нового переліку галузей знань, бакалаврських програм професійного спрямування замість чинного переліку напрямів і спеціальностей підготовки фахівця, наближення їх рівня до європейських вимог та урівноваження статусу випускників університетів.

Трансформування в освітньому середовищі супроводжуються низкою особливостей, які стосуються основних сфер освіти та побудови нової гуманітарної політики. Так, табл. 1 свідчить про скорочення кількості дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних закладів освіти, що певною мірою пояснюється демографічною кризою і зменшенням кількості учнів. У той же час спостерігається збільшення кількості ВНЗ, серед яких вагомим часткам закладів приватної власності.

Україна чітко визначила намір входження в освітній та науковий простір Європи. Зобов'язання і відповідальність, які взяла на себе Україна, вимагають упровадження принципів Болонської декларації, визначальними з яких є інтеграція стратегій розвитку освіти і науки, посилення наукової складової в діяльності університетів.

Протягом 2010 р. виконанням наукових та науково-технічних робіт у 1228 організаціях займалися 142,5 тис. працівників (без урахування сумісників), що на 1,9 % менше порівняно з відповідним періодом минулого року. Число безпосередніх виконавців наукових та науково-технічних робіт (дослідників, техніків та допоміжного персоналу) також зменшилось на 1,2 % і склало 116,9 тис. осіб (табл. 2).

Порівняно з I півріччям 2009 р. чисельність докторів наук, які виконували наукові та науково-технічні роботи, збільшилась на 2,7 %, кандидатів наук — зменшилась на 0,2 %. При цьому їхня частка у загальній кількості дослідників дещо збільшилась і становила 28,9 %. Половина виконавців наукових та науково-технічних робіт працювала в галузі технічних наук, 35,1 % — в галузі природничих наук,

Таблиця 1. Основні показники функціонування освіти в Україні

Показник	Роки					Відхилення +,- 2009 р. до 1990 р.
	1990	1995	2000	2005	2009	
Кількість дошкільних закладів, тис.	24,5	21,4	16,3	15,1	15,5 ¹	-9
Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис.	21,8	22,3	22,2	21,6	21,0	-0,8
Кількість професійно-технічних навчальних закладів, одиниць	1246	1179	970	1023	975	-271
Кількість учнів професійно-технічних навчальних закладів, тис.	643,4	555,2	524,6	496,6	424,3	-219,1
Підготовлено кваліфікованих робітників, тис.	376,7	277,3	266,8	286,6	239,4	-137,3
Кількість ВНЗ I–II рівнів акредитації	742	778	664	606	511	-231
Кількість ВНЗ III–IV рівнів акредитації	149	255	315	345	350	201
Кількість аспірантів, тис.	13	17	23	30	34	21
Кількість докторантів	503	1105	1131	1315	1463	960

¹ з них 1,1 тис. закладів не працювали.
* Складено і розраховано автором за [3].

Таблиця 2. Розподіл працівників наукових організацій за категоріями персоналу

	I півріччя 2009 р.		I півріччя 2010р.	
	всього, осіб	у % до загального числа	всього, осіб	у % до загального числа
Всього	145248	100,0	142482	100,0
дослідники	75604	52,1	74133	52,0
техніки	15978	11,0	16528	11,6
допоміжний персонал	26749	18,4	26242	18,4
інші	26917	18,5	25579	18,0
у тому числі				
доктори наук	4456	3,1	4578	3,2
кандидати наук	16891	11,6	16864	11,8

* Складено і розраховано автором за [3].

5,2 % — суспільних наук, 1,9 % — гуманітарних наук, 7,8 % — в організаціях багатогалузевого профілю. Обсяг витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами організацій у січні-червні 2010 р. становив 3948,0 млн грн. Обсяг фінансування витрат за рахунок державного бюджету у звітному періоді становив 1480,9 млн грн (табл. 3).

Протягом 2010 р. обсяг виконаних власними силами організацій наукових та науково-технічних робіт склав 4368,1 млн грн. (у I півріччі 2009 р. — 3774,8 млн грн.), у т.ч. обсяг фундаментальних досліджень становив 974,3 млн грн. (849,0 млн грн.), прикладних досліджень — 672,3 млн грн. (602,2 млн грн.), науково-технічних розробок — 2291,4 млн грн. (1869,9 млн грн.), науково-технічних послуг — 430,1 млн грн. проти 453,7 млн грн.

Основними виконавцями фундаментальних досліджень, як і у попередні періоди, залишаються організації державного сектору і сектору

вищої освіти (виконали відповідно 80,8 % і 9,9 % обсягу цих робіт), прикладних досліджень — організації державного (62,3 %), підприємницького (20,6 %) секторів і сектору вищої освіти (14,6 %), науково-технічних розробок і науково-технічних послуг (відповідно 93,0 % і 78,1 %) — організації підприємницького сектору.

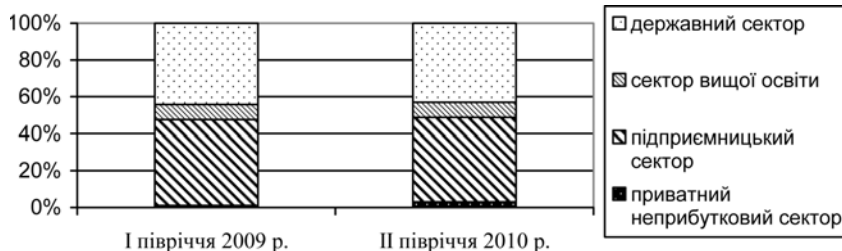
Немаловажлива роль в процесі нарощування науково-дослідного потенціалу належить регіонам країни. Не є при цьому виключенням Вінницька область, про внесок якої свідчить табл. 4.

Концептуальними засадами освіти Вінницької області повинні стати такі: зорієнтованість регіональної освітньої політики на створення системи освіти, здатної забезпечити високу якість з максимально можливою доступністю; взаємодія державних і громадських інститутів освітньої політики, їх спрямованість на розвиток освіти з урахуванням регіональної специфіки і наявного соціально-економі-

чного потенціалу; упровадження інновацій в освіту як умови забезпечення її якості від дошкільної освіти і протягом усього життя людини; підтримка розширення життєвої позиції учнів, появи нових мотивацій навчання, самоорганізації і самореалізації особистості; комплексна реалізація оздоровчої функції освіти; створення високотехнологічної інформаційної систематичності освіти; інтеграція освіти і науки, сприяння інноваційній діяльності в навчальних закладах області різного рівня акредитації та форм власності.

Ключовим напрямом інтеграції освіти та науки та досягнення необхідних для інноваційного розвитку наукових результатів є створення на базі провідних ВНЗ дослідницьких університетів. Такі новітні установи дають змогу гармонійно поєднувати освіту, дослідження та інновацій. Успішним прикладом таких установ на Вінниччині є Вінницький національний аграрний університет (ВНАУ). Науково-дослідна діяльність в ВНАУ здійснюється через комплекс організаційних заходів, які спрямовуються на удосконалення структури, форм, змісту організації науково-дослідної роботи та розробку обґрунтованих шляхів підвищення якості, удосконалення, планування науково-дослідної діяльності. Основним джерелом фінансування науково-технічної діяльності в Університеті можуть бути кошти державного бюджету, що виділяються відповідними міністерствами та відомствами. Додатковим джерелом надходжень — кошти місцевих бюджетів, власні кошти університету та інші позабюджетні джерела. Бюджетне фінансування здійснюється за базовим і програмно-цільовим напрямками. Базове фінансування здійснюється для забезпечення проведення фундаментальних і прикладних наукових та науково-технічних досліджень за пріоритетними напрямками наукових досліджень. Програмно-цільове фінансування здійснюється на конкурсній основі для забезпечення виконання науково-технічних програм, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямків розвитку науки і техніки, проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок на замовлення департаментів відповідних міністерств, місцевих органів місцевої влади, а також проектів у рамках міжнародного науково-технічного співробітництва [5]. Система фінансового забезпечення науково-дослідної роботи університету направлена на створення стабільних передумов для швидкого розвитку науки і техніки з метою підвищення ефективності використання досягнень в аграрній сфері виробництва як регіону, так і України в цілому. Ефективному фінансуванню науково-дослідної діяльності ВНАУ сприяє ефективний маркетинг власних наукових розробок в регіоні.

Таким чином можна дієво сприяти зростанню частки наукоємного високотехнологічного виробництва та

Рис. 1. Розподіл чисельності виконавців наукових та науково-технічних робіт за секторами, %

підвищенню конкурентоспроможності національної економіки у світовому економічному просторі. Перед такими науково-дослідними установами стоять завдання: посилити наукову складову в освітньому просторі та підвищити ступінь відкритості та мобільності даних установ. Пріоритетами діяльності таких установ є: запровадження економічних стимулів для науково-дослідної діяльності; цільова державна підтримка високотехнологічних проєктів щодо фінансування НАДКР, які реалізуються за допомогою науково-дослідницьких університетів та збільшення фінансування наукової роботи у ВНЗ [8]. Тому трансформація освіти вимагає вирішення, у першу чергу, таких завдань: на засадах новітньої освітньої політики здійснити модернізацію освіти, яка має перебрати дуже швидко все передове, що є у світі; подальший розвиток гуманітарного простору, гуманізація освіти, посилення особистісного виміру.

Україна визначила намір входження в освітній та науковий простір Європи. Зобов'язання і відповідальність, які взяла на себе наша держава, приєднавшись до Болонського процесу, вимагають запровадження відповідних принципів, визначальними серед яких є: якість підготовки фахівців; зміцнення довіри між суб'єктами освіти; відповідність європейському ринку праці; мобільність; сумісність кваліфікації на вузівському та післявузівському етапах підготовки; посилення конкурентоспроможності системи освіти. Основними завданнями у цій сфері є: формування європейських стандартів якості освіти; диверсифікація джерел фінансування освіти, залучення бізнесу до фінансування наукової та освітньої діяльності; розширення реальної автономії вищих навчальних закладів; надання всебічної державної підтримки міжнародного освітнього та науково-технічного обміну.

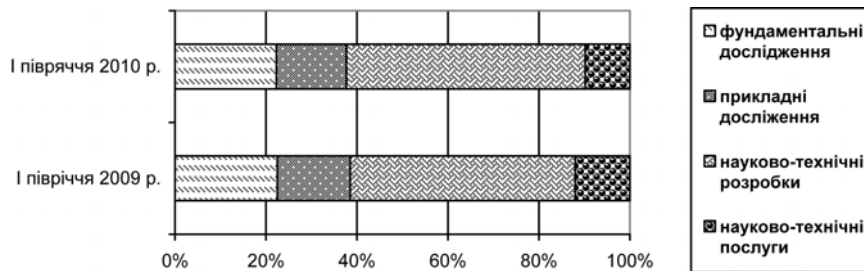
ВИСНОВКИ

Стратегічні орієнтири в розвитку української сучасності змінюють вимоги до освіти і науки, визначають галузь однією з пріоритетних, а модернізацію освіти — основою руху суспільства. Положення про те, що освіта й наука в Україні потребує змін — цілком справедливе. Змінилися цілі сучасної освіти. З огляду на це найбільш дієвими джерелами розбудови освітнього простору України є: запровадження гуманістичного характеру освіти на основі якісного розвитку особистості; розширення досвіду формування державного замовлення на підготовку фахівців вищими та спеціальними навчальними закладами для представників соціально незахищених прошарків населення; забезпечення рівного досту-

Таблиця 3. Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт власними силами наукових організацій

	I півріччя 2009 р.		I півріччя 2010 р.	
	всього, млн грн.	у % до загального обсягу	всього, млн грн.	у % до загального обсягу
Загальний обсяг витрат, всього	3391,0	100,0	3948,0	100,0
<i>у тому числі</i>				
витрати на оплату праці	1831,8	54,0	2043,3	51,8
<i>з них</i>				
витрати на оплату праці виконавців досліджень та розробок	1499,2	44,2	1633,7	41,4
інші внутрішні поточні витрати	1503,0	44,3	1870,8	47,4
капітальні витрати	56,2	1,7	33,9	0,9
Фінансування загального обсягу витрат за рахунок держбюджету	1353,8	39,9	1480,9	37,5

* Складено і розраховано автором за [3].

Рис. 2. Розподіл наукових та науково-дослідних робіт, %

Таблиця 4. Інноваційна діяльність Вінницької області в галузі освіти

Показник	Винаходи		Корисні моделі	
	2008 рік	2009 рік	2008 рік	2009 рік
Подано заявок на видачу охоронних документів до Державного департаменту інтелектуальної власності	24	41	236	232
Отримано охоронних документів (патентів)	41	33	177	261
Кількість використаних об'єктів раціоналізаторських пропозицій	313	283	267	281

* Складено і розраховано автором за [2].

пу до безкоштовної освіти представників різних соціальних статусів, регіонів тощо; використання децентралізованого підходу до професійного навчання з метою врахування регіональних потреб місцевого населення; заохочення здійснення громадянами витрат на отримання освіти для себе та членів сім'ї як основних інвестиційних вкладень; здійснення змін у системі підвищення кваліфікації та підготовки кадрів, забезпечення їх відповідності вимогам розвитку ринку праці та потребам людини удосконалювати свій освітній та кваліфікаційний рівень протягом всього життя.

Література:

1. Гендерний вимір сучасної освіти: здобутки американських феміністсько-педагогічних студій / О.В. Плахотнік // Американська філософія освіти очима українських дослідників: Матеріали Всеукр. Наук.-практ. Конф., 22 груд. 2005 р. — Полтава, 2005. — С. 128—133.
2. Головне управління статистики у Вінницькій області [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua/>

3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Концепція гуманітарного розвитку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.donoda.gov.ua/main/ua/publication/content/2265.htm>
5. Концепція наукової діяльності Вінницького національного аграрного університету на 2009 — 2015 роки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.vsau.org/web/vsau/vsau.nsf/webgr_view/GrZRGCT?OpenDocument
6. Розвиток гуманітарного простору [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://osvita.ua/school/manage/2004>
7. Структура поняття "єдиний освітній простір" / Н.М. Рибка // Культура народів Причорномор'я. — 2004. — № 51. — С. 141—144.
8. Україна XXI століття. Стратегія реформ і суспільної консолідації. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2010_Book/Poslanya_2010/ukr.pdf
Стаття надійшла до редакції 05.01.2011 р.